

Милан Ђурђевић*

ВАРОШ ЦИГЛЕ И ЦРЕПА

АПСТРАКТ:

У раду је представљен развој производње цигле и црепа у Обреновцу у првој половини XX века. До Другог светског рата постојало је седам циглана и све су имале кружну пећ – рингофен. Осма циглана, такође са кружном пећи, подигнута је 1942. године. Све су од железничке станице биле удаљене 1-2 km, а од пристаништа на Забрежју око 4 km. Циглане су могле да произведу до 5.000.000 комада цигле и до 4.000.000 комада црепа. Ни су имале никакве машине и рад је скоро потпуно био ручни. Од 1947. године постоји само једно државно предузеће – „Циглана“ Обреновац.

КЉУЧНЕ РЕЧИ:

Обреновац, циглане, цигла, цреп.

Осим природних склоништа (пећине, надстрешнице и крошње стабала), камен, земља и дрво одувек су били основни материјали за изградњу кућа. Земљице, укопане у земљу, затим сојенице, биле су први објекти које су људи правили за становање; следиле су куће од набоја, а у освет цивилизације уводи се трајан материјал, а то је камен.

У првим градовима-државама у међуречју Еуфрата и Тигра, као што су Ур, Урук, Нипур и Вавилон, грађене су, међутим, куће од земље, тачније од цигле или опеке. За облагање кућа употребљаване су плочице од керамике, тј. од посебне врсте глине (каолина), која печењем добија неопходно својство – от-

порност на влагу. Камен, и то разне врсте, свакако је најтрајнији, али и најскупљи материјал, који није свуда доступан.

Земље има скоро свуда и због тога је коришћена за прављење свих предмета потребних човеку, пре свега посуђа, понекад и оруђа и, наравно, места за становање. Отвор за светло и отвор за улаз били су довољни у једном одељењу куће од набоја. Сабијањем влажне земље добијани су зидови, који су затим изравнани житким блатом. Дрвени делови за кућу били су ретки и скупи; покривани су трском, и тако вековима. Предмети од дрвета се лако праве, а кратко трају. Подложни су механичком разарању, посебно дејством воде.

* Милан Ђурђевић, историчар, Библиотека „Влада Аксентијевић“, Обреновац

И ћерпич је један од најстаријих грађевинских материјала, а употребљаван је све до XX века. Житарице, као што су пшеница, јечам, раж и овас, око зрна имају мале опне, које се сушењем одвајају и отпадају. Те ситне љуспице називају се плева, а служиле су за прављење ћерпича. Наиме, када се помешају за земљом и водом представљају добар везивни материјал и спречавају распадање приликом сушења. Тако помешана земља разлива се у калупе и потом се суши на сунцу. Осушени ћерпич, заправо непечена цигла, користи се за зидање, а за његово везивање опет је служило житко блато, које је имало улогу малтера. Куће ћерпичаре су мале, са једним или два одељења, али имају изузетна термичка својства. Зиме су топле, лако се загревају, а лети је у њима велика хладовина. Касније је тај вид градње технички усавршаван тако што су се темељ и комплетан скелет куће правили од дрвених греда. Отвори између греда испуњавани су ћерпичем, мазани блатом и кречени у бело. То је такозвани бондручни тип градње, а такве куће знатно су трајније и, ако се одржавају, могу да опстану и више векова.

Креч је такође од давнина био познат као веома важан грађевински материјал. Добијао се од кречног камена који се пече, а затим охлађен „гаси“ водом, при чему настаје житка бела маса која служи као везиво између цигле или каме-

на, а одлична је и за малтерисање, тј. равнање зидова. Постојали су врхунски мајстори који су умели да одаберу и испеку креч. То је материјал који може да траје миленијумима јер се у додиру са ваздухом калцификује и враћа се у првобитно стање, тј. у камен. Али, креч је „тајновит“ и може да има различит квалитет (нпр., још није потпуно откривена тајна израде малтера на Аја Софији у Цариграду), као што ни цигла није увек иста по квалитету и облику. Цигла је трајан грађевински материјал који се добија мешањем земље са водом, њеним разливањем у калупе и печењем на одређеној температури. Углавном је коришћена глина, а понекад је додавана и земља црница или пак ситни песак, а знање о тим односима, које се преносило са колена на колена, мајстори су стицали искуством и дуготрајном праксом. Грађевине од цигле су постојане и могу трајати миленијумима.

Најстарији подаци о Словенима у време њиховог досељавања на Балканско полуострво показују да су имали разбацане куће, односно негрупписани тип насеља.¹ Куће су биле од блата и дрвета, са више излаза. То се код Словена задржало све до XX века. Куће брвнаре се на територији Србије први пут помињу у документу из 1408. године. Грађевинарство у Србији зависило је од поднебља и економских могућности, а било је и под великим утицајима из других земаља.

1 Дероко А., *Народно неимарство*, Београд 1968.

Као насеље, Обреновац се значајније развија тек почетком XIX века. Турски Палеж, лоциран на левој обали Колубаре, низводно од данашњег моста, као што је познато, разрушен је током Другог српског устанка. Српски Палеж почео је да се развија у данашњој Улици Милоша Обреновића. Доминантан тип градње је тзв. стара српска архитектура, односно већ поменути бондручни начин зидања, а куће су, за разлику од селског типа насеља, биле збијене. За сада не располажемо подацима када су почеле да се праве прве куће од цигле, нити од када се тачно цигла израђује на простору општине Обреновац. Сигурно је то било током XIX века. Не постоје историјски извори о првим „цигланама“, али су богатији људи сигурно могли да плате мајсторе да им испеку онолико цигле колико им је било потребно за подизање куће. Осушена цигла слаже се у редове по ширини и висини, а затим се облепљује блатом. Остављани су отвори за ложење ватре и тако је добијана печена цигла.

С обзиром да је Обреновац дуго био погранично место и да га је Сава делила од Аустроугарске, имао је добре услове за унапређење трговине, што је свакако утицало на досељавање становништва и ширење града. Развијају се занати, а крајем XIX и почетком XX века и дрвно-прерађивачка и млинарска индустрија. Почетком треће деценије XX века у гра-

ду је спроведена и електрификација. Изградњом пруге од Забрежја до Ваљева 1908. године, створени су услови за промет свих врста пољопривредне и индустријске робе.

Све то омогућило је да Обреновац постане атрактивно место за досељавање становника из свих крајева Србије, због чега је настала и већа потреба за стамбеним простором.

Индустријска цигљарско-црепарска радња Јована С. Марковића

То је прва циглана за коју смо нашли податке. Основана је 1906. године² и не знамо колики су тада били њени капацитети и колико је могла да производи. За време Првог светског рата није радила, а њена протоколација извршена је код првостепеног суда у Ваљеву, под бројем 32068, 3. септембра 1911. године. У трећој деценији XX века циглана је осавременењена и изграђена је кружна пећ – рингофен. Њена дужина износила је 40 m и имала је 14 фуруна, при чему је свака била дугачка 6 m, широка 3 m, а висока 2,5 m. Имала је и димњак висок 38 m. У сваку фуруну могло је да стане 12.000 комада цигли и црепа. Шупе за сушење примале су 30.000 комада. Циглана је имала 25.000 „рамки“ за сушење црепа и 200 „самара“ за сушење цигле. За производњу цигле и црепа годишње је у

2 AJ 65-660.

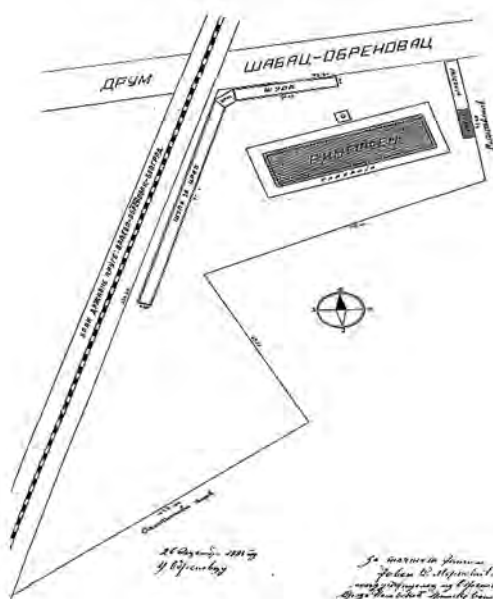
Слика 1. Циглана Јована С. Марковића и Боже Брковића: мешање земље и воде уз помоћ коња
 Fig. 1 Brickyard of Jovan S. Marković and Boža Brković: clay and water mixing using a horse

просеку трошено 1000 m^3 земље, 18.000 литара воде, а као гориво за пећи 100 m^3 дрва и 55 вагона лигнита. Годишње је просечно произвођено 500.000 комада цигле и 400.000 комада црепа. Циглана је запошљавала 30 до 40 радника, управно особље није имала и све организационе послове обављао је сам власник, а радила је пет месеци годишње, од маја до краја септембра. Радно време износило је 12 часова дневно. Није поседовала никакве машине (сл. 1 и 2). Имала је сопствено земљиште, а водом је снабдевана из бунара помоћу ручне пумпе. Од железничке станице била је удаљена 1200 m . Имала је станове за 40 радни-

Слика 2. Циглана Јована С. Марковића и Боже Брковића: тезге на којима је земља ручно мешана и обликована цигла у „рилкама“
 Fig. 2 Brickyard of Jovan S. Marković and Boža Brković: benches for kneading the clay and brick moulds

Ситуациони план
земљишта и зграда циглане
Јована Марковића
у Обреновцу.
 Планер 1:500

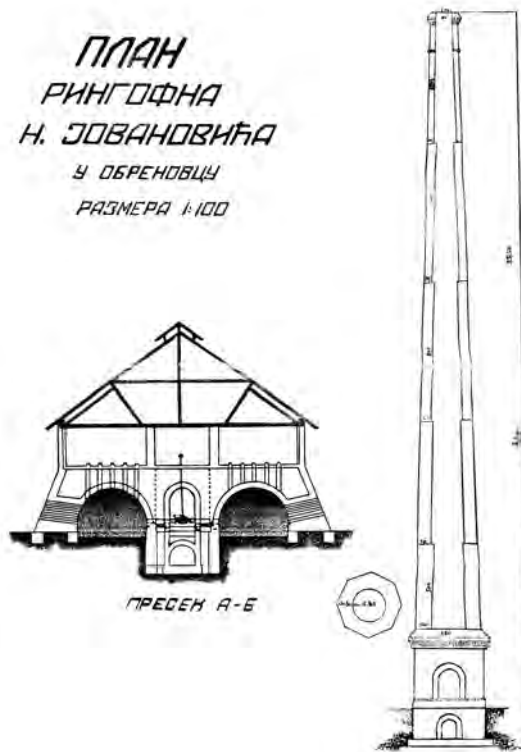
Слика 3. Ситуациони план земљишта и зграда циглане Јована Марковића
 Fig. 3 Site plan of the of brickyard of Jovan S. Marković

ка. Целокупна вредност њене имовине процењена је на 1.000.000 динара.

Положај и место циглане могу се видети на ситуационом плану (сл. 3).

Циглана-црепана Анастаса Н. Јовановића

Основана је 1926. године и протоколисана 8. јула код првостепеног суда у Ваљеву, под бр. 30904. Рингофен је подигнут 1931. године (сл. 4, 5). Капацитет циглане просечно је износио 600.000 комада цигле и 500.000 комада црепа. Вредност њене целокупне имовине процењена је на 1.500.000 динара. Радно време било је исто као и у претходној циглани. Због нешто већег обима производње, трошено је 60 вагона лигнита. Ово је једина циглана за коју

Слика 5. План рингофена А. Јовановића
Fig. 5 Plan of the brick kiln of A. Jovanović

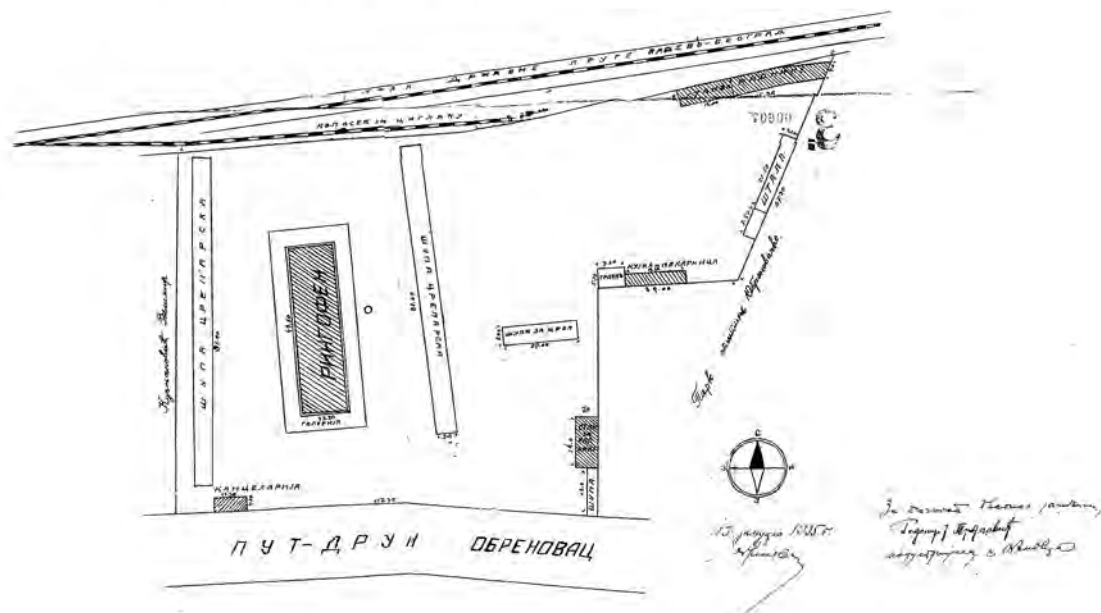

Слика 4. Ситуациони план земљишта и зграда циглане А. Јовановића
Fig. 4 Site plan of the brickyard of A. Jovanović

смо нашли списак запослених радника.³ Претпостављамо да је већина била пореклом из околине Пирота јер се у свим познатим извештајима наводи да је рад у циглани физички изузетно тежак и да у Обреновцу нема људи способних за те послове, већ су их обављали печалбари

3 Јерорије Николић, Светислав Јовановић, Михаило П. Стојановић, Стојан Ђ. Ристић, Тодор М. Ђорђевић, Јота М. Ђорђевић, Живојин Т. Филиповић, Светислав Т. Петровић, Чедомир В. Нешић, Милан Т. Ђорђевић, Владимир Ж. Ћирић, Чедомир М. Златановић, Чедомир В. Младеновић, Славко Ж. Стојановић, Војислав В. Младеновић, Љубомир Т. Манчић, Миодраг Љ. Ћирић, Петар Јанчић, Петар Стојановић, Боривој Ј. Денчић, Божидар М. Алексић, Бранислав М. Пејчић, Ђорђе М. Тричковић, Миливој М. Јовановић, Стојан М. Јовановић, Јанко С. Станковић, Милија Ж. Стојановић, Вукадин И. Динчић, Влајко Ј. Цветковић, Чедомир Л. Крстић, Љубомир Л. Крстић

СИТУАЦИОНИ ПЛАН
ЗЕМЉИШТА И ЗГРАДА ЦИГЛАНЕ
ТРАЈКОВИЋА Ј. РАДОМИРА
У ОБРЕНОВЦУ
РАЗМЕРА 1: 500

Слика 6. Ситуациони план земљишта и зграда циглане Радомира Ј. Трајковића
Fig. 6 Site plan of the brickyard of Radimir J. Trajković

Пироћанци. Циглана је имала пет соба за становање, у које је могло да се смести 30 радника. Од станице у Обреновцу била је удаљена 1,5 km.

Индустрија цигле и црепа
Радомира Ј. Трајковића

И ова циглана (сл. 6) је протоколисана код првостепеног суда у Ваљеву, под бр. 13503/31, а поседовала је и овлашћење београдске индустријске коморе под бр. 526/31.

Рингофен је подигнут 1924. године, под фирмом Трајковић и Милекић. Године 1931. Вукосав Милекић је иступио из фирме. Циглана се налазила у Улици краља Петра 171. Од станице је била удаљена 1 km, а од пристаништа у Забрежју 4 km, као и све циглане. Према поднетим извештајима, циглана је радила од 15. маја до 15. октобра, по 10 часова дневно, а у време печења цигле и у две смене по 12 часова, што значи да су пећи ложене 24 часа непрекидно. Поседовала је сопствену земљу, одакле су вађене

сировине. Запошљавала је 30 радника, а производила је 600.000 комада цигле и 500.000 комада црепа годишње.

Циглана Младена Поповића

О овој циглани нисмо нашли значајније податке у расположивој архивској грађи.

Циглана Страхине Чолића

Ни о овој циглани нисмо нашли никакве податке у архивској грађи. Једино се из акта бр. 5596, од 13. децембра 1946. године, зна да је имала употребљив оцак.

Циглана Владимира Манића и Лепосаве Николић

Циглана је имала рингофен, оцак висок 45 m и 12 фуруна. На основу броја калупа за цреп (12.000), можемо да закључимо да је толико могло да стане у једну фуруну. Било је запослено 27 радника. Имала је две шупе за сушење цигле и црепа (једна дугачка 60 m, а друга 20 m), три каце за мешање блата и три тезге за прављење цигле и црепа. Посе довала је један хектар земље, а у најам је узимала мајдан од 15 ари.

Циглана „Јованче“ Божидара Н. Ђорђевића

Основана је 1939. године и могла је да произведе 1.000.000 комада цигле и

500.000 комада црепа. Рингофен је имао 14 фуруна дужине 4 m, ширине 3 m и висине 3 m. Димњак је био висок 42 m. Могло је да стане 10.000 комада цигле и црепа, што значи да је у једној тури печено 140.000 цигле или црепа. Шупе за сушење примале су по 30.000 комада цигле и црепа. Циглана је имала 30.000 „рамки“ за сушење црепа. Зна се да су били запослени један пословођа, 12 стручних и 26 обичних радника и шест ученика, као и да је радила током 1941, 1942. и 1943. године, када је пекла 200.000 комада цигле и 100.000 комада црепа. Посе довала је 60% потребног земљишта и мајдан.

Циглана „Голубовић, Станковић, Илић, Аранђеловић“

Циглана је настала за време Другог светског рата, крајем 1941. и почетком 1942. године. Основали су је Милан Голубовић, Бошко Станковић, Радисав Илић и Драгиња Аранђеловић. Сви су били пореклом из Пирота. Имала је кружну пећ – рингофен, дужине 2,75 m и висине 2,50 m. Димњак је био висок 35 m. У пећ је у једној тури могло да стане 100.000 комада цигле. Имала је 7000 „рамки“ за сушење црепа. Трошила је тону угља за 1000 комада цигле или црепа. Посе довала је станове за 35 радника.

Ово су једини релевантни подаци које смо за циглане на територији Обреновца до сада успели да нађемо у Ар-

хиву Југославије и Историјском архиву у Ваљево. Може се претпоставити да је у цигланама за које нема података производња била веома слична као у осталим цигланама, осим у циглани „Јованче“, која је имала највећи капацитет и могла је да произведе милион комада цигле и 500.000 комада црепа. Напомињемо да се у извештајима из предратног периода нигде не помиње колико је у цигланама произвођено ћерамиде, такође веома потребног грађевинског материјала, који спаја ивице црепа.

Веома занимљиве податке сазнајемо из акта бр. 1522, од 9. децембра 1945. године, који је упућен Окружном народном одбору (Одељење индустрије и руда, Ваљево). Сва предузећа су 1940. године израдила 4.900.000 комада цигле и 3.000.000 комада црепа. То су заиста импресивни бројеви, према којима лако може да се израчуна колико је кућа могло да се сазида с обзиром да је за просечну кућу на „дуж“ потребно 8000, а за кућу на „ге“ или на „глагол“, како се говорило, од 12.000 до 13.000 комада цигле. Пошто су све циглане почеле да раде углавном непосредно после Првог светског рата, осим циглана „Јованче“ и „Голубовић“, може се закључити да је обреновачка цигла служила за грађење на целој територији Краљевине СХС, а касније Краљевине Југославије. То је могло да се постигне захваљујући железнич-

ком и речном саобраћају. Обреновачка цигла била је изузетно квалитетна јер су тајну њеног печења знали мајстори Пироћанци. Они су са глином мешали и земљу црницу, што јој је давало висок квалитет и обезбеђивало дуготрајност. Такође треба напоменути да су цигле произвођене пре Другог светског рата биле дугачке 28 cm, широке 14 cm и дебеле 7 cm. То показује да су зидови од обреновачке цигле били веома дебели и постојани. Било је и цигле дугачке до 30 cm, док су друге две димензије биле исте.

Из свих расположивих података и извештаја до којих смо дошли сазнајемо да је техничка опремљеност циглана била изузетно скромна. Осим каца за мешање блата, чије је лопатице окретао коњ,⁴ сви остали послови рађени су ручно. Није било електромотора, покретних трака и електричних мешалица. Рад је био изузетно тежак и добро плаћен. У извештајима стоји да је по раднику дневно било потребно 1,5 kg хлеба. Пасуљ је био основна храна, а на један до два месеца клало се петнаестак дебелих свиња. Свака циглана имала је кухињу.

Због свега реченог не чуди што се говорило да је Обреновац српски Манчестер за цигларско-црепарску производњу, алудирајући на чувени центар текстилне индустрије у Енглеској.

Октобра 1944. године експлодирала је огромна количина материјала који

4 Поповић Д. В., Ђурина циглана, *Гласник* 39, Међуопштински историјски архив Ваљево, 2005.

Немци приликом повлачења нису могли да понесу, а нису желели ни да га оставе. Све циглане су том приликом мање или више оштећене, а циглане Анастаса Јовановића, Младена Поповића и Радомира Трајковића потпуно су уништене. Потом је следио период изградње и обнове.

Крајем 1944. и током 1945. године улагани су напори да се порушене циглане поново озидају, а оштећене обнове и ставе у погон. Дошло је, међутим, до промене власничке структуре. Циглана Јована С. Марковића, чији је сувласник био и његов рођак Божа Брковић, један је од таквих примера. Слично је било и са цигланом „Јованче“, као и са цигланом „Манић и Николић“. Циглане су постепено национализоване и држава је постала њихов власник. Старим власницима то је сигурно било веома болно и тешко. Из документације је познато да је власнику Анастасу Јовановићу држава најпре нудила чак и кредит за обнову циглане, што је он, уз невешт изговор, одбио јер му је до тада већ конфискована земља. Такође је било веома тешко поновно отпочињање рада јер није било радне снаге способне за тај посао. Због притиска нових власти, производњу је први започео Божа Брковић. Захваљујући његовом угледу и поштовању, сезонски радници из Пирота су поново дошли у Обреновац и рад у оштећеним цигланама је почео. Из извештаја се види да циглане у почетку нису могле ни приближно да постигну предратне капацитете.

Заправо, у целом ланцу производње настао је застој. Рудник лигнита „Радљево“, чији је власник био Мирко Антоновић, такође је конфискован, производња је била веома отежана или је потпуно стала, а за сваку циглану било је потребно 50–60 вагона угља. Недостајали су дрвена грађа, папир, песак за подастирање како се сирова цигла или цреп не би лепили. Због тога се убрзано припремало оснивање државне циглане, што се и догодило 19. јануара 1947. године. Основано је Окружно цигларско предузеће „Циглана“ у Обреновцу и уписано је у регистар државних предузећа. Оснивач је био Окружни народни одбор Округа ваљавског, одлуком бр. 4000. Предмет пословања били су цигла, цреп и ћерамида. Основна средства износила су 200.000 динара, у која су спадале зграде, радилишта и инвентар. Обртна средства предузеће није имало, већ ће их обезбедити путем кредитирања. Директор је био Живорад Драгачевац, који је имао право да у име предузећа склапа пословне уговоре, да закључује зајмове у износу од 50.000 динара, а више од тога – уз одобрење Извршног одбора ОНО у Ваљеву. Упис предузећа извршен је у регистарском листу бр. 18, на стр. 18.

Занимљиво је да је током припрема за конфискацију у свим извештајима наведено да су предузећа способна да израде и знатно више од 1.000.000 комада цигле и 600.000 комада црепа. То ствара знатну забуну с обзиром да су начин производње и техничка опремљеност

остали исти. Објашњење, међутим, дају димензије послератне цигле: дужина 25 cm, ширина 12 cm и дебљина 6 cm. То показује да је у то време трошено скоро 1000 cm³ материјала мање него раније.

Бивши власници циглана су развлашћени, а имовина им је конфискована из различитих разлога. Једино се зна да је Божа Брковић наставио рад у државној циглани, и то као технички директор. Расположиви подаци показују да је од годишње производње у обреновач-

ким цигланама могло да се изгради око 400 кућа, што је веома импресиван број. Такође смо дошли до закључка да се од рада у цигланама у Обреновцу издржавало око 1000 чланова породица. Сви ти подаци говоре да је индустрија цигле и црепа у Обреновцу у првој половини XX века била изузетно важна и корисна.

Скраћеница:

AJ – Архив Југославије

Milan Djurdjević*

A TOWN OF BRICK AND TILE

The brick and roof tile industry at Obrenovac in the first half of the 20th century

Summary

Throughout the first half of the 20th century Obrenovac strove for a faster and upgraded economic development. Electrification, cereal processing and timber industries were thriving, and a strong impetus was also given to the brick and roof tile production, as evidenced by the fact that as many as eight brickyards were set up at the time. The annual output was several million pieces. The good-quality brick produced at Obrenovac was used for building many homes at Obrenovac and beyond, and industrial buildings are still standing although neither steel nor concrete were used for their construction. About 350 seasonal workers earned their living by brick and tile making—a difficult but noble trade.

---

* Milan Djurdjević, historian, Vlada Aksentijević Library, Obrenovac